

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА

УДК 82.09(410)(091):[17.035.3+172.15](=111)

ПОНЯТТЯ “ENGLISH/BRITISH” У ВИЗНАЧЕННІ ЛІТЕРАТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Ольга Бандровська

*Львівський національний університет імені Івана Франка
(вул. Університетська, 1, Львів, 79000)*

Розглянуто функціонування понять “English” і “British” у процесі формування літературної традиції Великої Британії. Проблему номінації традиції досліджено в контексті багатьох історико-культурних чинників і в безпосередньому зв’язку з комплексом проблем націєтворення, розбудови національної ідентичності, глибинних структурних чинників націоналізму. Показано, що в сучасному британському літературознавстві існує дві принципові позиції: з одного боку, вважати, що поняття “Englishness” асоціюється з історією і традицією, презентує не окремий етнос малої Англії, а сукупність специфічних ідентичнісних рис, що містить множинну культурну ментальність разом з її мовною реалізацією; з другого боку, ідеологічно зумовлене поняття “Britishness” у мультикультурному просторі сучасної Великої Британії є знаком толерантності, відходу від етноцентризму і потреби розглядати історичний внесок англійців, шотландців, валлійців та ірландців у становлення британської ідентичності як рівний. Підсумовано, що поняття “Englishness” і “Britishness”, залучені у конституювання літературної традиції, виступають каталізаторами пошуку сучасних параметрів національної ідентичності британців.

Ключові слова: English, Englishness, British, Britishness, номінація, літературна традиція, національна ідентичність.

У ситуації мультикультуралізму та у світлі дискусій, що ведуться впродовж останніх десятиліть навколо британської національної ідентичності, проблема визначення національної літератури Великої Британії є актуальною та достатньо дискусійною. Її влучно сформулював Малколм Бредбері в передмові до монографії “Британський роман Нового часу” 1993 року: “... “англійська” чи, якщо вжити більш популярний сьогодні термін, “британська” традиція завжди була в певному сенсі інтернаціональною, пов’язаною з подорожами, еміграцією та зовнішніми впливами. І сама думка про те, щоб трактувати будь-яку літературу, навіть таку еkleктичну й мультикультурну, як британська, як літературу національну, стикається з дедалі більшими труднощами в нашу інтернаціональну епоху глобального села” [2, 9]. Вчений, як видно, зосереджує увагу на проблемі “наповнення” національної літературної традиції, її складі, залученні

до неї письменників небританського походження, художніх феноменах, розташованих на перехресті британської та інших національних культур і літератур. Очевидним є факт, що формування традиції потребує комплексного аналізу теоретико-літературного і культурологічного чинників, урахування історико-літературного матеріалу від періоду її генези в добу Середньовіччя до сучасності. Водночас істотним компонентом формування літературної традиції Великої Британії є її номінація, яку, як склалось історично, дискутують в полі понять “Englishness” – “Britishness”.

Питання номінації літературних традицій об’єднує низку гуманітарних дисциплін, насамперед літературознавство, культурологію і мовознавство. В останні десятиліття достатньо інтенсивно розвиваються суміжні комплексні дисципліни – лінгвокультурологія, лінгвoseміотика, етнопсихолінгвістика, в межах яких акцентовано формування етнічних картин світу та нових культурних смислів, досліджуються різні аспекти реалізації історико-етнографічної інформації в мові та культурі. Вивчення взаємодії мови і культури, того, як мовні одиниці транслюють культуру, як породжуються культурні феномени і як вони своєю чергою впливають на мову як виразника національної ментальності, є невід’ємним від літературознавчих досліджень, які стосуються номінації та визначення літературних традицій. Достатньо суперечливою є, наприклад, номінація “американська література”, яка асоціюється з літературою США. Демонім¹ “американський” увійшов в англійську мову та літературу ще у XVII столітті і на початку застосовувався навіть не до колоністів, а до територій корінних американців. Зі середини XVIII століття це поняття почали використовувати до американців – вихідців з Європи. Від часу, коли Сполучені Штати здобули незалежність, і до сьогодні поняття “американський”, “американець” залишаються насамперед пов’язаними з культурою і жителями США. Очевидною є неоднозначність та полемічність такого вживання, оскільки поняття “Америка” означає частину світу в західній півкулі Землі, що простягається від Арктики до Антарктики. Більше ніж 630 мільйонів людей, окрім США, які живуть на обох континентах Америки, також можуть претендувати на визначення “американець”. З другого боку, американці США стверджують, що поняття “Америка” зафіксоване лише в назві їхньої країни – Сполучені Штати Америки. Підсумовуючи, можна стверджувати, що в номінаціях такого типу не варто шукати абсолютних значень. Вони, опосередковані віковим досвідом народів, народжуються на перетині багатьох історико-культурних чинників і містять значну суб’єктивну складову, адже значення формується і функціонує у свідомості реального носія мови.

У номінації літературної традиції Великої Британії на особливу увагу заслуговує проблема історичного формування британської культури. Пам’ятаючи про кельтське і римське панування в Британії, першим етапом в національній історії Великої Британії вважають період англосаксонського завоювання V–XI століть, з яким пов’язана історія понять “англійського” і “англійськості”. В ті століття найвпливовішим народом були саксонці, але для сукупної етнічної ідентифікації англів, саксів та ютів було обрано, хоча й не одразу, поняття “англи” й “англійський”. Папа Римський Григорій I наприкінці VI ст. вживав ці поняття, а за ним – римські місіонери, а також Беда Високоповажний в

¹ Поняття “демонім” (англ. demonum) вживається в англійській мові для позначення жителів певної місцевості; відповідає поняттям “катойконім”, “етнікон” в українській мові, які співвідносять з поняттям “топонім” і є назвами мешканців певної місцевості.

його знаменитій “Церковній історії англійського народу” (“*Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*”, завершено 731 року). В IX столітті саксонський король Альфред (роки правління 871–899) називав себе королем Англії. Важливо, що будучи засновником англійської прози і перекладу з латинської на англосаксонську мову, видатний діяч англосаксонської історії закріплює за загальноживаною, народною мовою назву “англійська”. Втім, варто наголосити, що синонімічним до “англійського” в Середні віки було поняття “саксонський”.

Перші академічні літературознавці, професори англійської літератури початку XX ст. розробляли проблематику поняття “English” і назагал мовних номінацій раннього Середньовіччя. Наприклад, у Кембриджській історії англійської літератури 1907 року професор Генрі Бредлі вказує, що першим кроком до єдності германських племен англів, саксів і ютів було усвідомлення чужого та ворожого культурного оточення корінного населення Британських островів. Водночас учений зумовлює вживання слова “англійський” у Середні віки зовнішнім фактором: так ідентифікували германців Британії інші народи: “The sense of their unity, with the consequent need for a general designation for themselves, would, naturally, be the product of the time when they found themselves settled among a population speaking an alien and unintelligible tongue <...> In fact, it was probably not by themselves, but by other nations, that the Jutes, Angles and Saxons of Britain were first regarded as forming an ethnic whole...” [9, XIX, § 1].

Навіть короткий екскурс в історію Великої Британії дає підстави не прив’язувати поняття “англійськості” лише до окремого етносу малої Англії, а тлумачити його значно ширше як сукупність специфічних ідентичнісних рис, що містить множинну культурну ментальність разом з її мовною реалізацією та, зрештою, спільною історією англійської мови і національної літератури.

Якщо в Середньовіччя еквівалентом “англійського” було поняття “саксонський”, то в добу Модерн ним стало поняття “британський”.

Процес державотворення у Великій Британії початку XVIII століття мав далекоглядні наслідки – культурні, політичні, ідеологічні, в тому числі і для визначення національної літературної традиції. 1 травня 1707 року було підписано Акт про Унію, який об’єднав Англію і Шотландію в Об’єднане Королівство і дав змогу розв’язати конституційні складності, що загострились, коли шотландський король Яків VI успадкував англійський престол 1603 року. Існування єдиного монарха і двох парламентів вважали багатофакторною політичною аномалією, небезпечною для Англії в умовах війни за іспанську спадщину та інших військових конфліктів. Злиття парламентів Англії та Шотландії допомогло англійцям розв’язати конституційну кризу. Шотландці ж, натомість, отримали економічні переваги, насамперед можливість вийти на ринки, що належали Англії, в тому числі в англійських колоніях.

У політичні процеси початку XVIII століття, часу правління королеви Анни, останньої з шотландських монархів династії Стюартів, були залучені й англійські письменники. Добре відомо, що одну з центральних ролей у процесі підготовки до злиття парламентів зіграв Даніель Дефо. В ту пору відомий як блискучий журналіст і видавець журналу “*Review*” (1704–1714) він займався політичною публіцистикою. Беручи до уваги, що Д. Дефо впродовж творчого життя написав сотні памфлетів, есе та листів на різні теми, а в 1719–1724 рр. зосередився на написанні романів, автори політичної біо-

графії Д. Дефо “A Political Biography of Daniel Defoe” (2015) Філіп Фербанк і Боб Ованс вважають, що передусім він був політичним письменником, тому історія його життя та творчості є неможливою без аналізу його політичної спадщини, а також без вивчення питання про канон Д. Дефо [10, с. 2–3]. Саме літературне обдарування письменника допомогло йому переконати як шотландців, так і англійців у необхідності об’єднання. Його велика публіцистична праця, видана 1787 року як “Історія Союзу між Англією і Шотландією”, з історичним екскурсом та детальним аналізом політичної ситуації в Англії та Шотландії є важливим документом, що унаочнює складності становлення Британської імперії [7].

Шотландський погляд на цей союз був і залишається принципово відмінним від англійського “better together”. Його можна означити легендарним гаслом “Remember Bannockburn”. Битва біля Беннокберну є для шотландців однією з найбільш символічних подій в історії боротьби за незалежність – тоді, 1314 р., в англо-шотландській війні перемогли шотландці. Ця битва “забезпечила незалежність Шотландії”, як написав шотландський філософ Давід Г’юм в “Історії Англії” (1754–1761): “Such was the great and decisive battle of Bannockburn, which secured the independency of Scotland, fixed Bruce on the throne of that kingdom, and may be deemed the greatest overthrow, which the English monarchy, since the conquest, has ever received” [11, с. 357].

Упродовж століть ідея незалежності Шотландії від Англії залишається центральною в розбудові шотландської національної ідентичності. Британський письменник, шотландець з походження Р. Л. Стівенсон наголошував, що “не зважаючи на близькість, немає в світі двох інших народів, більш різних, ніж шотландці й англійці” [6, с. 135]. А шотландський націоналіст і поет ХХ століття Г’ю Мак-Діармід, чия творчість, за висловом Р. Кроуфорда, є “ідеалістичною, амбіційною спробою гальванізувати націю за допомогою літературної уяви” [6, с. 147], вважав, що справжній митець повинен приносити себе в жертву боротьбі за національну незалежність Шотландії.

Узагальнюючи процеси розбудови національної ідентичності, американський ентузіаст шотландського націоналізму Джеймс Вайт (James H. Whyte) безпосередньо пов’язував мистецтво і національну ідентичність: “Націоналізм є політичною маніфестацією тієї національної свідомості, найбільшим вираженням якої виступає видатний митець, геніальний представник у будь-якій сфері. Чосер і Данте, наприклад, були засновниками великих національних літератур” [6, с. 166].

Зауважимо, що погляд на проблеми націоналізму і літератури з боку шотландців і англійців завжди різнився ідеологічно. Джордж Орвел у “Примітках про націоналізм” пише, узагальнюючи “націоналізми” всіх кельтських народів: “Валлійський, ірландський і шотландський націоналізми мають різні риси, але вони єдині в своїй антианглійській орієнтації <...> Однак кельтський націоналізм не є тим самим, що англофобія. Русійною силою тут є віра в минулу і майбутню велич кельтських народів, і тому такий націоналізм має сильний присмак расизму. Кельт вважає себе духовно вищим від саксонця – він є простішим, більш обдарованим творчо, менш вульгарним, менш снобом і так далі, – але за всім цим прихована звичайна жага влади. Одним із симптомів цього є помилка, що Ірландія, Шотландія і навіть Уельс можуть зберегти свою незалежність, не вдаючись до допомоги і нічим не будучи зобов’язаними захисту з боку Британії. Серед письменників, які добре репрезентують цю школу думки, – Г’ю Мак-Діармід і

Шон О'Кейсі. Жоден сучасний ірландський письменник, навіть масштабу Єйтса або Джойса, не вільний повністю від слідів націоналізму" [3].

Таким чином, проблема номінації національної традиції у Великій Британії безпосередньо пов'язана з комплексом проблем націєтворення, розбудови національної ідентичності, глибинних структурних чинників націоналізму. Варто зазначити, що поняття „нації” почало формуватись у добу Модерн одночасно з модерними концептуалізаціями поняття “людина”, і на сьогодні цей процес триває. В 90-ті роки ХХ століття, десятиліття “параду суверенітетів”, інтенсифікувалися зусилля відійти від етноцентризму та розглядати історичний внесок англійців, шотландців, валлійців та ірландців у становлення британської ідентичності як рівний. В цьому контексті поняття “Britishness” отримало значення толерантності і зафіксувало переформатування семантичного простору англійської мови навколо, по суті, синонімічного поняття мультикультурності.

Натомість достатньо твердою залишається й інша точка зору, в якій проводиться думка, що імперський період, офіційним початком якого вважають Акт про Унію 1707 року, не додав суттєвих рис історично сформованій “англійськості”. Англійський літературознавець Ентоні Істхоуп пояснює, що в імперіалістичних країнах культура стає носієм певних універсальних ідей, відмовляючись від вузьконаціональних інтересів, тобто нація має пожертвувати частиною національної специфіки задля набуття імперіалістичної могутності. Відтак задля просування ідеї “Британії” довелося поступитися часткою “англійськості”: “...when the idea of ‘Britain’ became promoted as a more general name to include the other nations subjected by colonizing power of England – something of Englishness had to be given up” [8, с. 27].

У пошуках нової ідентичності носіїв британської культури окреслена дискусія примушує враховувати множину чинників.

По-перше, Englishness залишається вагомою внутрішньою константою британської культури, пов'язаною з історичною пам'яттю, адже саме Англія, створена як єдина держава, інтегрувала Вельс (1536), Шотландію (1707) та Ірландію (1801). Цю інтеграцію, яка була оформлена Актами про Унію з Шотландією та Ірландією, в цих країнах сприймають як завоювання, як втрату незалежності. Німецький культуролог Аллейда Ассман формулює питання, чи не прив'язує така національна культура пам'яті до минулого, чи не заважає дивитися в майбутнє, чи не ускладнює вона транснаціональні відносини. Адже національна пам'ять реєструє не просто епізоди національного триумфу та героїчного опору, вона реєструє ще й злочини, які стають частиною національного наративу [1]. Тому потрібні нові практики культури пам'яті і культури спогаду, скеровані на долання культурного розколу і врахування зростаючого культурного різноманіття країн світу.

По-друге, не менш значним фактором є англійська мовна гегемонія. Standard English стає носієм англійського літературного канону. Однією з найбільших проблем є входження в літературну традицію Великої Британії письменників неанглійського походження. Чи не найяскравіший приклад цього презентований творчістю ірландського письменника Джеймса Джойса. Особливості ірландської літературної ідентичності пов'язані з конфліктом між давніми літературними традиціями Ірландії та чужою – англійською – репрезентативною моделлю в результаті втрати історично рідної гельської мови. У випадку Дж. Джойса його літературна ідентичність – це розколена ідентичність.

Її завжди треба враховувати, навіть якщо творчість митців стала органічною для іншої культури. Власне, ця органічність, досконале знання та відчуття англійського стилю мислення, вписаність у стилістичну традицію англійської мови, в культуру Великої Британії відкривають можливість міркувати про Дж. Джойса в параметрах англійської літератури (наприклад, у 14-му епізоді “Улісса” автор залучає понад 30 стилістичних моделей англійської словесності).

По-третє, сучасна Велика Британія є країною різних народів та множинних ідентичностей: наприклад, люди, народжені у Вельсі, можуть визначати себе і як валлійці, і як англійці, і як британці, і як, наприклад, мусульмани. Тому важливо пам’ятати, що національна ідентичність, у сучасному розумінні, ґрунтується на загальних цінностях, її не варто звужувати до уявлень про територію, походження та расу.

По-четверте, зміст та обсяг понять Englishness і Britishness вимагають розуміння їх відкритості, процесуальності, динамізму. Велика Британія ХХ – початку ХХІ ст., користуючись визначенням дослідника іспанської національної ідентичності О. В. Пронкевича, це “гетерогенний, відкритий, поліфонічний простір”, який можна окреслювати лише сукупністю внутрішньосуперечливих нарацій, що постійно переформатовуються [4]. В ширшому, наднаціональному значенні, як зазначає А. Ассман, культура є дволикою: кожна культура може виступати як щось застигле (монумент), якщо знак культури потрібно зберегти в пам’яті поколінь і як щось змінне, пов’язане з повсякденним побутовим спілкуванням членів культурної спільноти (життєвий світ) [5, 11]. На перетині цих двох інтенцій культури виникають нові конфігурації, нові можливості номінації, нові, непередбачувані проблемні ракурси. Наприклад, автор монографічного дослідження “Intelligible Metropolis: Urban Mentality in Contemporary London Novels” німецька дослідниця Нора Плебке (Nora Plebke) виявляє ще одну своєрідність функціонування цих понять – це виклик сучасної урбаністичної цивілізації: “Метрополіси завжди мали постнаціональну сутність, отож постмодерний Лондон кидає конкретний виклик сучасним визначенням Englishness і Britishness” [12, 436].

Таким чином, “Englishness” і “Britishness” на сьогодні відтворюють різні рівні мовних реалізацій культурної свідомості – відповідно, з одного боку, історію і традицію, з іншого, ідеологічну зумовленість і толерантність. Виступаючи каталізаторами пошуку сучасних параметрів національної ідентичності британців, ці поняття безпосередньо залучені в конституювання літературної традиції Великої Британії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Ассман Алейда*. “Длинная тень прошлого: Мемориальная культура и историческая политика”. Стенограмма московской презентации книги [Електронний ресурс] / Алейда Ассман. – 2014. – Режим доступу : <http://urokiistorii.ru/node/52273>
2. *Бредбері М.* Британський роман Нового часу / Малколм Бредбері ; [пер. з англ. В. Дмитрука]. – К. : Ксенія Сладкевич, 2011. – 480 с.
3. *Оруэлл Джордж*. Заметки о национализме [Електронний ресурс] / Джордж Оруэлл. Эссе. Статьи. Рецензии. – Пермь, 1992. – Режим доступу : http://www.orwell.ru/library/essays/nationalism/russian/r_nat.
4. *Пронкевич О. В.* Нація-нарація в іспанській літературі доби модернізму : монографія / О. В. Пронкевич. – К. : Пед. преса, 2007. – 256 с.

5. *Assmann A.* Kultur als Lebenswelt und Monument / Aleida Assmann [Hg], Dieter Harth [Hg]. – Frankfurt a. M : Fischer, 1991. – 198 S.
6. *Crawford Robert.* Bannockburns: Scottish Independence and Literary Imagination, 1314–2014 / Robert Crawford. – Edinburgh University Press, 2014. – 280 p.
7. *Defoe Daniel.* The History of the Union Between England and Scotland : With a Collection of Original Papers Related Thereto [Електронний ресурс] / Daniel Defoe, George Chalmers. – John Stockdale, Piccadilly, 1786. – 876 p. – Режим доступу : <https://books.google.com.ua>.
8. *Easthope Antony.* Englishness and National Culture / Antony Easthope. – Routledge, 1999. – 243 p.
9. From the Beginnings to the Cycles of Romance. Volume I. [Електронний ресурс] // The Cambridge History of English and American Literature in 18 Volumes (1907–21). – Режим доступу : <http://www.bartleby.com/211/1901.html>.
10. *Furbank P. N.* A Political Biography of Daniel Defoe (Eighteen's Century Political Biographies) / P. N. Furbank, W. R. Owens. – Book I. – Routledge, 2015. – 304 p.
11. *Hume David.* The History of England: From the Invasion of Julius Caesar to the Revolution in 1688 [Електронний ресурс] / David Hume. – A. Millar, 1773. – Режим доступу : <https://www.google.com.ua>.
12. *Pleßke Nora.* The Intelligible Metropolis: Urban Mentality in Contemporary London Novels / Nora Pleßke. – Verlag, 2014. – 576 p.

Стаття надійшла до редколегії

01.12.2015 р.

Статтю прийнято до друку

20.02.2016 р.

THE CONCEPTS OF ENGLISH/BRITISH IN THE NOMINATION OF UK LITERARY TRADITION: HISTORICAL ASPECT

Olha Bandrovska

*Ivan Franko National University of Lviv
(1, Universytetska st., Lviv, 79000)*

The article examines the concepts of “English” and “British” and their functioning in the literary tradition. The nomination of UK literary tradition is explored in the context of historical and cultural factors, and in direct connection with the complex set of nation-building, development of national identity, underlying structural factors of nationalism. It is shown that in the contemporary British literary criticism there are two principal positions: on the one hand, it is believed that the notion of “Englishness” is associated with history and tradition, and presents not a single ethnic group of small England, but a peculiar identity set containing multiple cultural mentality with its language implementation; on the other hand, ideologically conditioned notion “Britishness” is a sign of tolerance in the space of modern multicultural Britain, of the step towards the rejection of ethnocentrism, and of the need to consider the historical contribution of the British, Scots, Welsh and Irish in the formation of British identity as equal. It is summed up that the concepts of “Englishness” and “Britishness” are involved into the constitution of the literary tradition and act as catalysts in the search for present-day parameters of British national identity.

Keywords: English, Englishness, British, Britishness, nomination, literary tradition, national identity.